

В етногенетичному процесі на території Української РСР за доби неоліту — міді, крім вказаних вище двох ліній, безперечно, певна роль належить і представникам інших популяцій, зокрема західносередземноморської раси. Ми маємо на увазі, наприклад, носіїв буго-дністровської, трипільської, гумельницької культур, генетичні корені яких сягають південного заходу (Балкани, Прикарпаття). Антропологічний матеріал цих культур на Україні, на жаль, ще не виявлений. Невелика серія черепів з Вихватинецького пізньотрипільського могильника вказує на те, що за вимірами черепа і кутами горизонтального профілювання ця популяція стояла ближче до протоевропейців, ніж до східносередземноморців.

На закінчення варто підкреслити, що лінії генетичних зв'язків, які простежуються за антропологічними й археологічними даними для одних і тих самих груп населення, збігаються між собою далеко не завжди. Так, наприклад, за обрядом поховання Волоський і Василівський (I, III) некрополі епохи мезоліту тотожні, але антропологічний тип померлих тут уже був різний. І навпаки, люди, поховані у Василівських і Вовнизькому могильниках, антропологічно близькі, а обряд зовсім інший. Далі, за антропологічними ознаками представники дніпро-донецького і середньостогівського населення споріднені між собою, але дуже відрізняються за характером археологічної культури. У ямній і катакомбній культурах наявні по два типи — протоевропеїдний і східносередземноморський. В практиці антропологічно-археологічних досліджень уже відзначено і факти своєїрідної «інверсії» даних. Йдеться про дві групи поховань у Василівському (III) могильнику, де скорчені на боці кістяки мали більш протоевропеїдних ознак, ніж черепи випростаних на спині похованих. Виходячи з логіки речей, тут повинно б бути якраз навпаки. Пояснення цьому факту відшукати поки що важко.

Все це вказує на те, що етногенетичні процеси в епоху міді на досліджуваній території були досить складними (рис. 2). Антропологічний розвиток населення далеко не завжди збігався з розвитком археологічних культур. Він супроводився асиміляцією і взаємоасиміляцією, що впливало як на характер культур, так і на антропологічний склад їх носіїв.

Запорука успішного розв'язання поставлених проблем лежить у тісному поєднанні обох напрямів дослідження, прикладом чого може бути, як нам здається, рецензована праця.

Д. Я. Телегін

А. Н. СВИРИН.

**Ювелирное искусство древней Руси
XI—XVII вв. М., 1972, 188 с.**

Останнім часом дедалі більше уваги дослідники приділяють творам давньоруського прикладного мистецтва. Про ці пам'ятки, що є свідченням високого художнього рівня ювелірних виробів давньої Русі, розповідають текст та ілюстрації рецензованого альбома. Це видання завершує серію праць автора, присвячених дослідженню давньоруської мініатюри, шитва, мистецтва книги того часу.

О. М. Свірін поставив перед собою складне завдання: у невеликій за обсягом книзі відтворити загальну картину розвитку давньоруського ювелірного мистецтва протягом понад 700 років.

В альбомі вміщено 44 чорно-білі та 34 кольорові високоякісні фотографії (підписи під ними — російською, англійською, французькою

та німецькою мовами). Кожний такий альбом з інтересом чекають мистецтвознавці, археологи, музейні працівники, широкі кола читачів, оскільки з усіх видів декоративно-прикладного мистецтва давньоруське найменш вивчене. Насамперед слід відзначити оглядовий характер альбома. Хоч автор і не мав на меті ознайомити з усіма відомими нині пам'ятками, проте необхідно було відібрати найкращі, найтиповіші з них. Незрозумілим є включення у добірку фотоілюстрації ювелірних виробів давньогрецьких майстрів, оскільки не розкрито їх зв'язок з давньоруським мистецтвом.

Книга-альбом О. М. Свіріна, крім суто наукового значення, має і популяризаторське. Це збов'язує до глибокого і всебічного художнього аналізу творів. Однак автор не завжди послідовно дотримується такої вимоги. Зокрема він вважає, що композиція сцени чарівного полювання, зображеної на срібному окутті турячого рога з Чернігова, «примушує згадати дерев'яну різьбу Півночі і саме човен з Озеберзького скарбу». Але ні композиція, ні стилістичні особливості, ні трактування окремих деталей орнаменту цієї пам'ятки не мають нічого спільного з скандинавським стилем. Навпаки, при уважному її вивченні впадає в око велика кількість постсасанідських елементів і безперечний зв'язок з мистецькими традиціями кочовиків, передусім з угорськими прикрасами.

Безпідставно автор зараховує до ювелірних виробів Володимиро-Суздальського князівства срібні чаші з Вільгорта, Чернігова і Березова. Навіть при першому зіставленні орнаментативної чаш з грецькою книжковою мініатюрою і творами художнього ремесла напрошується висновок про їх візантійське походження.

Неточним є датування XI—XII ст. золотої шапки, яка зберігалася у скарбниці великого князя московського з часів Калити і за Івана III була оголошена «шапкою Мономаха». На думку О. А. Спіцина, вона має багато спільного з Бухарським скарбом, виготовлена середньоазіатськими майстрами і датується XIII—XIV ст.

У тексті альбома недостатню увагу приділено художній характеристиці пам'яток і, головне, не показано впливу епохи, світогляду людини середньовіччя на мистецтво цієї доби. Недооцінка соціального аспекту призвела до того, що виклад обмежено описом прикрас феодальної і церковної верхівки. Твори ювелірного мистецтва села і міського посаду не знайшли місця на сторінках книги. А саме художня культура сільського і, особливо, торгово-ремісничого населення була основою самобутності давньоруського мистецтва і джерелом виникнення у ньому нових напрямів.

Зазначені недоліки не впливають на загальну позитивну оцінку книги з огляду на важливість теми і високий поліграфічний рівень видання.

Р. С. Орлов